

KONTLER LÁSZLÓ

LOCKE ÉRTEKEZÉSE A POLGÁRI KORMÁNYZATRÓL: EGY MEGFONTOLT FELFORGATÓ

John Locke (1632–1704) a felvilágosodás régebbi és újabb eszmetörténeti feldolgozásaiban mint a „mérsékelt” vagy „magiszteriális” irány emblematikus képviselője szerepel. E felfogás szerint hősünk – mint Newton a fizikai univerzumra vonatkozóan – felfedezte és rendszerre alkotta az emberi elme és az emberi társas érintkezés a Teremtés rendjéhez hézagmentesen illeszkedő törvényeit. Locke valóban nem volt néptribun, s gondolatait nem néptribunok harsogták. Mégis fontos rögzíteni, hogy mindaz, amit politikaelméleti munkásságaként tartunk számon, beleértve a keletkezésük kontextusán messze túlmutató jeles mondatokat, *ellenzéki* megszólalásként íródott – márpedig az 1670-es és 1680-as évek Angliájában ellenzékiek lenni nem volt életbiztosítás. Az alábbiakban ebből az eszmetörténeti perspektívából szeretném felmérni a *Két értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljairól* szándékait, tétjeit és üzenetét.

A *Két értekezés* 1689-ben, röviddel a „dicsőséges forradalom” – azaz: II. Jakab (1685–1688) autokratikus törekvéseinek végleges ellehetetlenülése és a veje, Orániai Vilmos (a későbbi III. Vilmos [1689–1702]) által végrehajtott puccs és invázió körülményei közötti elmenekülése – után jelent meg. Locke azonban egy évtizeddel korábban kezdett el dolgozni rajta, annak a politikai vitának a hevében, melyet a parlamenti ellenzék kezdeményezett, s azt tűzte célul, hogy „a katolikusokat” (konkrétan éppen a törvényes utód nélküli II. Károly [1660–1685] öccsét, Jakab yorki herceget) zárják ki a trónöröklés rendjéből. (A katolikusok ellen a protestáns többség zsigeri ellenszenvén túl

... arra a dilemmára kereste a megoldást, hogy ha Isten a világot és gyümöcseit az emberek közös használatára és élvezetére teremtette, hogyan lehetséges a magántulajdon...

volt egy súlyosabb, politikai természetű kifogás is: a szintén katolikus „despotától”, XIV. Lajostól elfogadott „kölcsonök” már Károly számára is lehetővé tették a parlamenttől – vagyis az általa megajánlott adóktól – független, abszolutisztikus politizálást. Ráadásul a katolikusok mint egy másik világi állam feje, a pápa iránt lojális személyek hazafias elkötelezettsége legalábbis II. Erzsébet óta kétségesnek számított Angliában. Azon kevesek közé tartoztak, akik éppen ezért Locke híres tolerancialevele [1689] szerint sem voltak méltók a vallási türelem áldásainak élvezetére.) Az immár whignek nevezett ellenzék vezéralakja nem volt más, mint Locke patrónusa, Anthony Ashley Cooper, Shaftesbury gróf (1621–1683), akivel a filozófus még 1666-ban, eredetileg az Oxfordban szerzett orvosi képezésének köszönhetően került kapcsolatba. 1680 körül Locke egyike volt a Shaftesbury környezetében működő politikai tanácsadóknak és íróknak, akik pamfletek, értekezések valóságos áradatában agitáltak a „kizárás” mellett. Igaz, ő nem publikált egy sort sem, amit a maga szempontjából bölcsen tett: kollégája, a cromwelli köztársaság veteránja, Algernon Sidney (1623–1683) a bitón végezte egy olyan kézirat miatt, amelyhez hasonlóak a vázlata Locke fiókjában is lapult. Sietve össze is csomagolt, hogy csak Orániai Vilmos kíséretében térjen vissza fél évtizednyi önkéntes rotterdami száműzetéséből.

Sidney rovott múltja a sajátja volt, de a republikánus, népuralmi felforgatás vádja kevésbé burkoltan megfogalmazódott, s kivetült valamennyi Shaftesbury-párti szerzőre abban a munkában, amely valamennyiük közös céltáblája volt. Az udvari párt, azaz a toryk a kizárási válság küzdelmeiben bevetették az ideológiai nehéztüzezséget: első ízben publikálták a hosszú évek óta halott royalista szerző, Robert Filmer (1588–1653) összes műveit, köztük az addig kiadatlan, legprovokatívabb *Patriarcha* című értekezést. Whig szempontból talán a bajok kisebbike volt, hogy Filmer doktrínája – mely szerint az uralkodói abszolút hatalom közvetlenül a teremtésből fakad, egyenes ágon öröklődik Ádám leszármazottjai között, s ha az örökletesség fonala netán megszakadt volna, az ellentmondást nem tűrő uralkodói hatalmat akkor is úgy kell elgondolni, *mintha* atya gyakorolná azt családja és háztartásának tagjai fölött – egybecsengett az anglikán egyház kvázi hivatalos, hetente a pulpitusról hirdetett politikai igéjével és a korabeli patriarchális családok mindennapos megélt tapasztalatával. Talán ennél is aggasztóbb volt, s körültekintő választ kívánt a természetjog, a természetes szabadság eszméje és a szerződéselmélet filmeri kritikája. E kritika sarkalatos pontja egy hatásos csúsztatás, mely szerint a természetes szabadság hívei az egyéni akarat és cselekvés korlát nélküli szabadságát hirdetik, ezzel újra szélesre tárva a kaput a még alig emberöltőnyi távolságban lévő, a közös emlékezetben élénken élő polgárháborús anarchia, a királygyilkosság, a felelőtlen politikai kísérletezés előtt. Ennek pedig egyetlen ellenszere a természetes szolgálai alávetettség elfogadása: Filmer jellemzően analógiákkal operáló gondolatmenete szerint, ahogy a családban és általában a teremtés rendjében *van*, úgy *kell lennie* az államban is. Az ellenvélemény – veszedelmes lázítás.

Locke *Két értekezésének* közvetlen szándéka ennek az állításnak a cáfolata, az elsőben Filmer okfejtését, a másodikban pedig a saját logikáját követve. Eközben lényegesen többet tesz, mint megír „egy másik” pamfletet a katolikká vált Stuartok dinasztikus igényei ellen: nem csak saját közönségét szólítja meg szabadság és törvény, rend és zsarnokság, egyéni integritás és társiaság, tulajdon és boldogulás, engedelmeség és engedetlenség témáiról megfogalmazott gondolataival. Ehhez szükséges az a keretezés, amelyhez a természeti állapot jellemzésével lát hozzá. Az emberek természetes állapota a társaikkal való egyenlőség a legfontosabb kritériumokat illetően: „ugyanazon képességek használatára születtek [...] minden alárendeltség és alávetettség nélkül” (41.) (A műre itt és alább az 1986-os magyar kiadás zárójelbe tett oldalszámaival hivatkozom.) A legfőbb képesség az észhasználaté, melynek révén

felismerhető az elsőrendű természeti törvény. Ez minden körülmények között önmagunk (és mások) megtartását írja elő – igaz, ezt fenyegetettség esetén akár erőszakos úton is megengedi, ráadásul az egyénre bízva annak megítélését, hogy mi jelent tényleges fenyegetettségét: „a természeti törvény végrehajtása ebben az állapotban az összes emberek kezébe van letéve, miáltal mindekinek jogában áll a törvény megszegőit megbüntetni” (I. 43. – amit utóbb [44.] Locke maga is „különös doktrínának” ismer el). Ennek fontos következményei lesznek, de mielőtt ezeket szemügyre vennénk, érdemes rámutatni az egyenlőség másik alapzatára: „az emberek ugyanis valamennyien egyetlen mindenható és végtelenül bölcs Teremtő alkotásai, [...] annak tulajdonai, aki alkotta őket”. (43.) Jócskán a tulajdon munkaalapú elméletének részletes kifejtése (V. fejezet) előtt Locke arra utal, hogy az ember fölött senki más nem bírhat végső rendelkezési hatalommal, csak az, aki alkotó tevékenységével erre jogot szerzett, azaz a Teremtő. Alávetettség csak Vele szemben létezik: más emberrel szemben kizárt. Abszolút fennhatóságot még hatalomátruházással sem lehet szerezni – hiszen ki adhatna át olyan hatalmat, amellyel önmaga sem rendelkezik?! (56.)

Ennélfogva a természeti állapot egyúttal az önrendelkezés értelmében felfogott „tökéletes szabadság” állapota (41.), ami azonban nem összetévesztendő a szabadosságával – avagy, Filmer szavaival, azzal, hogy „mindenki azt csinálja, ami kedvére van, úgy él, ahogy tetszik neki, és nincs kötve semmilyen törvény által” (55.), hiszen „a természeti állapotot a természeti törvény kormányozza, amely mindenkit kötelez”. (42.) A természetes szabadság nem más, mint a természeti törvénynek való alávetettség körülményei között a „korlátlan, önkényes [emberi] hatalomtól” való mentesség – beleértve a saját önkényüinktől, a szenvedélyek zsarnokságától való, az értelem garantálta szabadságot is. Ezt már a rabszolgaságnak szentelt IV. fejezetből tudjuk meg, ahol Locke világos szavakkal von egyszerű párhuzamot a természetes szabadság és a társadalomban, kormányzat alatt élő emberek szabadsága között. Utóbbi esetben is „van egy állandó szabály, amely általánosan érvényes e társadalomban mindenkire, és amelyet e társadalom törvényhozó hatalma alkotott”, azaz a kötelességeket illetően az egyetlen különbség a kétféle állapot között a betartandó szabály *forrása*. Egyebekben a szabadság mindkét esetben arra vonatkozik, hogy „a saját akaratomat kövessem mindama dolgokban, melyekre nézve a szabály semmit nem ír elő; és hogy ne legyek alávetve egy másik ember változékony, bizonytalan, ismeretlen és önkényes akaratának”. (uo.)

A locke-i természeti állapot elviekben nemcsak a szabadosságtól mentes: nem is a háború állapota – jöllehet „némelyek összekeverték őket”. (51. Locke általánosságban nem az ekkoriban a mainstreamen kívül álló Hobbes-zal vitázik, ez az utalás azonban kevésbé félreérthető.) Míg a természeti állapot „voltaképpen az, ha az emberek úgy élnek együtt az észnek megfelelően, hogy nincs közös földi feljebbvalójuk”, vannak, akik „nem vetik alá magukat az ész általános törvényének”, megpróbálnak „korlátlan hatalmukba keríteni” másokat, s ezzel „hadiállapotba helyezik magukat” a sértettekkel – ezen logika szerint egyúttal az alapvetően békés természeti állapoton (is) kívülre. (50–51.) Ész, humánus és társiaság, illetve nyers erő, anti-humánus és aszociális magatartás szembeállítására önmagában véve nem különösebben innovatív gondolat, az azonban már inkább, hogy Locke konkrétan és szorosan a természetes és politikai szabadság összefüggésében közelíti meg ezeket a témákat, ami pedig a korabeli kontextust illeti, olvasói ennek alapján pontosan felmérhették, mit gondol az önkényes hatalomgyakorlásra törő „fenevadak” státusáról. Már a „különös elvből” – abból, hogy az emberek mint racionális, de egyúttal esendő lények hajlamosak és jogosultak is a természeti törvényeket a saját érdekeik mentén értelmezni – is adódnak csekélyebb nézeteltérések és kellemtlenségek (127.). Ezek kumulatív hatása mellett a törvény szándékos megszegéséből adódó hadiállapot állan-

dó lehetősége indítja az embereket arra, hogy elhagyják a természeti állapotot, s társadalomba lépjenek. Megint a közvetlen környezetre utalva: Locke feltehetőleg pontosan látta: a 17. századi angol közélet turbulenciája nem csekély mértékben abból adódott, hogy a politikai mező valamennyi szereplője magának vindikálta az angol „ősi alkotmány” – a jogszokás és a precedensek együttesének háttérében homályosan felsejlő „alapelvek” – értelmezésének jogát, egyfajta „természeti állapotot” előidézve, mely mindannyiukat meghagyja saját bírójának, s termékeny talaja a törvényszegésnek. 1689 telén sürgette is – hasztalan – a II. Jakab távozása nyomán összeült parlamentet, hogy használja ki a helyzetet az alapelvek alkotmányban történő kodifikálására.

A polgári társadalomba való átmenet, a kormányzatnak való alávétés megértéséhez szükséges tovább részletezni annak indítékait és mikéntjét. Az előbbire Locke a IX fejezetben kerít sort, ahonnan megtudhatjuk: „a nagy és fő cél [...] a tulajdonuk megvédése”. (126.) Mielőtt egyetértenénk azzal az értelmezéssel, mely ennek alapján Locke-ot burzsoá individualistának minősíti, érdemes meggondolni, hogy az előző mondatban így fogalmaz: „azért [egyesülnek], hogy megvédjék életüket, szabadságukat és vagyonukat, amit közös elnevezéssel tulajdonnak nevezek”. Nem csak Locke nevezi így ezeket: a korabeli felfogás szerint mindaz „tulajdonunk”, amit a „sajátunknak” tekinthetünk: életünk, a közösségben elfoglalt státusunkhoz kötődő jogaink, családi kötelekeink, vallásos hitünk és egyéb meggyőződéseink, azaz személyes identitásunk és integritásunk – s természetesen ezek mellett azok az anyagi javak, amelyeket a korábban (V. fejezet) előadottak szerint „elsajátítunk”.

Ez utóbbiaknak nem annyira a politikai legitimitás, hanem annak a szempontjából van jelentősége, amit a civilizációs folyamat locke-i elbeszélésének nevezhetnénk. Locke, másokhoz hasonlóan, arra a dilemmára kereste a megoldást, hogy ha Isten a világot és gyümölcseit az emberek közös használatára és élvezetére teremtette, hogyan lehetséges a magántulajdon – „mégpedig az összes közemberek kifejezett megállapodása nélkül”. (57.) Egyetlen dolog van, ami az egyes embernek természet-től fogva tulajdona: „a saját személye”. (58.) Ez ugyan ellentmondást tételez azzal, amit a Teremtő teremtményei fölötti végő tulajdonjogáról korábban megtudhattunk, viszont ezen az alapon „mondhatjuk, hogy testének munkája és kezének műve a szó szoros értelmében az övé”: amit „összevegyít” munkájával, azt „tulajdonává teszi”. A kisajátítás e folyamatát, melyben a köztulajdon egyes elemeire – legyen az le- vagy felszedett gyümölcs, elejtett vad vagy művelés alá vett föld: az előbbieket a „vad indiánok” körében, az utóbbi a fejlődés magasabb fokán – Locke változatos példákkal illusztrálja. Ezen a fokon jelenik meg az a gyakorlat, hogy a tulajdont szerződésekben rögzítik, illetve általános egyenértékesben („kis darabka sárga fém” [64.]) fejezik ki és halmozzák fel, ami arra a problémára is megoldással szolgál, hogy a terményben összegyűjtött tulajdon mértékének korlátot szab a romlandósággal kapcsolatos erkölcsi törvény: „ha a gyümölcs megrohadt, a vadhús megromlott, [...] a felebarátja részét vette el, mert nem volt joga többhöz, mint amennyi a saját használatára kellett.” (65.) A folyamat időbeliségét, a civilizálódás lépcsőfokaiban való megragadhatóságát és azt, hogy mindez nagyrészt az emberiség történetének a polgári társadalom állapotát megelőző fejezeteihez tartozik, Locke egy nevezetes metaforával érzékelteti: „[k]ezdetben tehát az egész világ Amerika volt”. A *Két értekezés* fontos forrása a következő évszázadban nagy pályát befutott, a termelési, fogyasztási és intézményi struktúrák, érintkezési szokások, jogrendszerek stb. szakaszos fejlődését elbeszélésé formáló „stadiális történetírásnak”.

Amerika kapcsán érdemes hozzáfűzni: Locke-ot – úgy is mint Shaftesbury titkáráként Karolina gyarmat egyebek között a rabszolgatartást kodifikáló alkotmányának (1669, 1682) megszövegezőjét, aki maga is profitált a rabszolga-kereskedelemből – gyakran éri az a vád, hogy a fehér ember szabadságának bajnoka voltaképpen kép-

mutató imperialista. A földtulajdonjog kialakulására vonatkozó nézeteinek is van egy lehetséges kolonialista olvasata, hiszen ha az amerikai bennszülöttek hagyják a földet parlagon heverni, bárkinek jogában áll azt művelés alá s ezzel birtokba venni. Ezen túlmenően Locke élénken érdeklődött az angol gyarmatpolitika iránt, és az 1670-es és 1690-es években is posztot viselt az azt irányító hivatalokban. E minőségében a munkaelmélet szellemében gyakorolt kritikája azonban éppenséggel a gyarmatosok hanyagsága ellen irányult. Ami a karolinai alkotmányt illeti, az annak kapcsán a tulajdonosok alkalmazottjaként és megrendelésére megfogalmazott pontokat szembeállíthatjuk a másutt filozófusként – az *Értekezés az emberi értelemről* lapjain, majd az azzal kapcsolatos vitákban – előadott, határozottan antirasszista, az emberi nem egységét igenlő gondolatokkal.

Visszatérve a természeti állapotból a polgári társadalom állapotába való átlépéshez, az ennek céljaival kapcsolatos megállapításoknak van egy önmagukon túlmutató következménye: a célok konkrét meghatározásával Locke a társadalom irányítására felállított kormányzat legitím működésének körét ezek megvalósítására korlátozza, azaz kizár belőle minden olyan cselekedetet, amely ezzel ellentétes (vagy akár csak nem erre irányul). E korlátokat Locke utóbb a törvényhozó hatalomról szóló XI. fejezetben nevesíti: az nem rendelkezhet az emberek életével és vagyonával, nem kormányozhat önkényes, rögtönzött rendeletekkel (csakis „kihirdetett, érvényes törvények útján”), „senkitől sem veheti el beleegyezése nélkül tulajdonának semmilyen részét” (azaz nem vehet ki önkényesen adókat), és mivel hatalma átruházott, azt nem adhatja át másnak. (132–141.) Ami magát az átlépést legitímáló mozzanatot illeti, az az egyén beleegyezése: „Az egyetlen mód, ahogyan valaki megválíik természetes szabadságától, és magára veszi a polgári társadalom kötelekeit, az, hogy megállapodik más emberekkel: összefognak és közösséggé egyesülnek [...]. Ha ezen a módon akárhányan megegyeztek abban, hogy egyetlen közösséget vagy kormányzatot alkotnak, akkor ezzel rögtön testületté válnak, és egyetlen államot alkotnak, amelyben a többségé a jog, hogy cselekedjék és kötelezze a többieket.” (106.; vö. 99.) Némileg megfordított logikával, de ugyancsak nagy jelentőségű következménnyel: „csakis ott van politikai társadalom, ahol a társadalom összes tagja lemondott erről a természetes hatalomról [ti. a törvényszegés megtorlásának hatalmáról], s a közösség kezébe tette le [...]. Azok vannak egymással polgári társadalomban, akik egy testületté egyesültek, akiknek van közös, elfogadott törvényük és [...] földi igazságszolgáltatásuk.” (97–98.) Locke ezzel egyrészt a családi társulás és a politikai társadalom közötti analógia jogosultságát cáfolja (ragaszkodva egyúttal ahhoz, hogy a családfői hatalom ugyanúgy feltételes, mint az uralkodói – vö. még II. 170. / 161–162.), másrészt arra a következtetésre jut, hogy ahol nincs mindenkire egyaránt vonatkozó, közösen elfogadott törvény – miként egy önkényes uralkodó és alattvalói között –, ott a felek voltaképpen a természeti állapotban vannak. „Ezért nyilvánvaló, hogy az abszolút monarchia, amelyet némelyek az egyetlen kormányformának tartanak a világon, valóban összeegyeztethetetlen a polgári társadalommal, és ezért egyáltalán nem lehet a polgári kormányzás formája.” (100.)

Fontos észrevenni, hogy a beleegyezés magát a kormányzatot nem konstituálja, csak a közösséget, amely a többségi elv alapján kormányzat híján is képes kollektív cselekvésre. A kormányzat jogalapja a megállapodás révén már egyesült polgári társadalom (többségének) megbízása. E megkülönböztetés, a „kettős társadalmi szerződés” gondolata, sőt maga a megbízás mint a legitím kormányzás forrása sem volt új felvetés ekkor – a cromwelli forradalom idején megjelent például George Lawson (1598?–1678) munkáiban –, Locke azonban minden korábnál invenciózusabban és sokrétűbben alkalmazta. Már jóval korábban, a politikai szabadság definíciójából megtudhattuk, hogy az azt jelenti: az ember „nem lehet alávetve más akarat uralmá-

nak vagy más törvényi korlátozásnak, mint annak, amit a törvényhozás léptet életbe, a beléhelyezett bizalomnak megfelelően”. (55.) Ennek a megkülönböztetésnek az egyik értelme az, hogy általa elhárítható az az ellenvetés, hogy a kormányzat megdöntése esetén automatikusan helyreáll a kaotikus természeti állapot – amihez képest például Hobbes a legszörnyűbb szuverén uralmát is elviselhetőbbnek tartotta. „Aki valamelyest is világosan akar beszélni a kormány felbomlásáról, annak először is különbséget kell tennie a társadalom felbomlása és a kormány felbomlása között.” (189.) Az előbbit Locke egyetlen esetben, pusztító külső támadás esetén tartja lehetségesnek, az utóbbi azonban „belülről” is elképzelhető – erről rövidesen. Másrészt, azzal, hogy különösen a mű utolsó fejezeteiben Locke rendszeresen utal a kormányzati, illetve konkrétan a törvényhozó és végrehajtó hatalomra mint „bizalmi feladatra”, a korabeli angol jogi és közéleti nyelvhasználatban bizonyos áthallásokra kínálkozó lehetőségeket aknázza ki. Megbízás és bizalom angolul egyaránt *trust*, ami ugyanakkor a *trustee*, azaz a gyám státusát is körülírja – a politika iránt érdeklődő és jellemzően legalább alapvető jogismerettel bíró angol polgárok számára különösen érzékletes módon. Hasonlatosan a gyámhoz, akinek hatásköre arra terjed ki, hogy a gyámoltított javait ideiglenesen (míg nem az eléri a nagykorúságot) legjobb tudása szerint annak előnyére fordítsa, a politikai megbízott is a kormányzás kedvezményezettjeinek érdekeit szem előtt tartva köteles sáfárkodni hatalmával. Az analógiának ugyan megvoltak a kockázatai, hiszen a kormányzottak kiskorúságának metaforája is kibontható belőle, ennél azonban jóval erősebben rezonált a korabeli fülekben a kormányzat korlátjának sugallata.

Végül, de egyáltalán nem utolsósorban – a *Két értekezés* retorikai ívét tekintve éppenséggel a leginkább – a bizalomnak van egy olyan tulajdonsága, hogy el lehet játszani. A mű crescendoja a kormány felbomlásának szentelt XIX. fejezet. A „belülről” történő felbomlásnak többféle módja van, amelyekben az a közös, hogy egyikben sem a békétlen és elégedetlen polgárok aktív cselekvéséből fakad, hanem abból, „ha a legfőbb végrehajtó hatalom birtokosa elhanyagolja és nem teljesíti megbízatását, s ennek következtében nem lehet többé végrehajtani a már kibocsátott törvényeket”, illetve „ha akár a törvényhozó hatalom, akár az uralkodó a belé vetett bizalommal elmentésesen tevékenykedik”. (193, 195.) Az efféle tevékenységre – a társadalom megállapodással és a kormány megbízással történt létrehozásának céljáról előadottakkal összefüggésben – Locke számos példát hoz (amelyek egyike sem volt idegen az 1680-as évek Angliájának valóságától): a tulajdonjog vagy a személyes szabadság megsértése („rabszolgasorba” döntés), hatalmi nyomásgyakorlás, korrupció, a képviselőtestület vagy a választások manipulálása, a törvény „elferdítése” a tiltakozók elhallgattatása végett stb. (195–197.) Arra a lehetséges ellenvetésre, hogy „ez a hipotézis gyakori lázadások gerjesztője lesz”, Locke azzal válaszol: ellenkezőleg, éppen az efféle cselekedetek érnek fel a törvényes rend elleni lázadással, viszont az iménti elvek világos kifejtése esetleg visszatarthatja a hatalom birtokosait, „akik a legjobban ki vannak téve a kísértésnek, hogy belerohanjanak” ebbe a bűnbe. (199.)

Egyszerű, de hatásos logikával Locke azt állítja tehát, hogy a megbízatás elhanyagolásával vagy megsértésével, a bizalom szétfoszlásával a szó szoros értelmében semmissé válik a kormány és a kormányzati hatalom a közösség fölött, amely az eredeti megállapodásnak köszönhetően megmarad társadalomként, korábbi előljárói azonban a törvényszegéssel „hadiállapotba” helyezték magukat vele. (203.) Hogy ez mit jelent, azt tudjuk a természeti állapot ismertetéséből: elvileg az önvédelem bármely eszköze megengedett velük szemben. A továbbiakban Locke hosszasan idéz alapvetően monarchista érzelmű politikai írókat, akik szerint bizonyos körülmények között megengedett az uralkodókkal szembeni ellenállás, de mivel ennek a következtetésnek a saját gondolatmenete alapján is szeretne megágyazni, felveti a kérdést: „ki

legyen a bírója annak, hogy az uralkodó vagy a törvényhozók a beléjük vetett bizalommal ellentétesen cselekszenek-e? [...] Azt felelem erre: a nép lesz a bíró. Mert ki ítélje meg, hogy megbízottja vagy képviselője helyesen és a beléje vetett bizalomnak megfelelően cselekszik-e, ha nem az, aki a felhatalmazást adja, és akinek a felhatalmazás megadása után is hatalma kell hogy legyen arra, hogy leváltsa, ha az nem tesz eleget megbízatásának?” (211.)

Locke „népe” a *Két értekezés*ben nincs közelebből meghatározva, de kevés kéttségünk lehet afelől, hogy a legalább némi vagyonnal és műveltséggel rendelkező felnőtt fehér férfiak kisebbségére korlátozódik. Ez a nép azonban *felség* és avatott döntőbíró saját, az uralkodóval folytatott vitájában. Ezzel a történetnek még mindig nincs vége, hiszen a bizalmat és ettől elvileg jogosítványukat vesztett vezetők a legritkább esetben bölintanak rá a nép mint döntőbíró ítéletére, s távoznak feltartott kézzel a hatalomból. E nagyon is reális eshetőségre Locke ismét sajátos retorikai erővel bíró fordulattal reflektál: „ha a döntésnek ezt a módját az uralkodó vagy a közigazgatásból bárki elutasítja, akkor csak az éghez lehet fellebbezni”. (212.) Ki-k vizsgálja tehát meg józan eszére hagyatkozva az erkölcs és az igazságosság Teremtő által lelkébe táplált alapelveit – a természeti törvény parancsait –, s bizzon immár abban, hogy ez megvilágosítja az előállott hadiállapotban követendő helyes magatartást illetően.

Rendpárti forradalom a javából.

■ IRODALOM

- Anstey, Peter R.: *John Locke and Natural Philosophy*. Oxford University Press, Oxford, 2011.
- Arneil, Barbara: *John Locke and America: The Defence of English Colonialism*. Oxford University Press, Oxford, 1996.
- Ashcraft, Richard: *Revolutionary Politics & Locke's Two Treatises of Government*. Princeton University Press, Princeton, 1986.
- Dunn, John: *The Political Thought of John Locke*. Cambridge University Press, Cambridge, 1969.
- Farr, James: *Locke, 'Some Americans', and the Discourse on 'Carolina'*. *Locke Studies* 2008. 9. 19-94.
- Hoff, Shannon: *Locke and the Nature of Political Authority*. *The Review of Politics* 2015. 77. 1-22.
- Hunt, Bruce A., Jr.: *Locke on Equality*. *Political Research Quarterly* 2016. 69. 546-556.
- Locke, John: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. (Ford. Endreffy Zoltán) Gondolat Kiadó, Bp., 1986.
- Locke, John: *Two Treatises of Government*. (Ed. Peter Laslett) Cambridge University Press, Cambridge, 1988 [1960].
- Locke, John: *A vallási türelemről*. (Vál. Kontler László, ford. Halasy Nagy József, Kontler László, Schmal Dániel) Stencil Kulturális Alapítvány, Bp., 2003.
- Marshall, John: *John Locke. Resistance, Religion and Responsibility*. Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Skidmore-Hess, Cathy – Skidmore-Hess, Daniel: *"Have we not an equal interest with the men of this nation?" Gender, Equality, and Genesis in John Locke's Political Thought*. *International Social Science Review* 2016. 92. <http://digitalcommons.northgeorgia.edu/issr/vol92/iss1/2>
- Stanton, Timothy: *Locke the Thinker*. *Locke Studies* 2008. 8. 23-57.
- Tetlow, Joanne: *Locke's Political Theology and the 'Second Treatise'*. *Locke Studies* 2017. 17. 197-232.
- Tully, James: *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts*. Cambridge University Press, Cambridge, 1993.
- Waldron, Jeremy: *God, Locke, and Equality: Christian Foundations of John Locke's Political Thought*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002.